

STUDIA
GEO
HISTORICA

NR 04|2016 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

Fundacja Centrum GeoHistorii • Instytut Geodezji i Kartografii • Instytut Historii KUL
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US • Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN
Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska, Radosław Skrycki,
Tomasz Związek (sekretarz redakcji), Tomasz Panecki

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

autorzy, Julia Szotysek

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 4

Wojciech Chudziak, Martyna Deszczyńska, Zbigniew Górczak, Maria Jankowska, Iwona Jażdżewska,
Andrzej Klonder, Anna Kołodziejczyk, Andrzej Kopiczko, Małgorzata Elżbieta Kowalczyk,
Adam Kozak, Joanna Kumor-Mielnik, Mieczysław Kunz, Dariusz Lorek, Wojciech Mielewczyk,
Grzegorz Myśliwski, Wiesław Nowosad, Piotr Pabjanek, Marek Radoch,
Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Francesco Somaini, Péter Szabó, Piotr Werner, Filip Wolański

Redakcja map

autorzy, Tomasz Panecki

Adres Redakcji

Fundacja Centrum GeoHistorii
Redakcja Studia Geohistorica
05-082 Stare Babice, ul. Gen. Tadeusza Kutrzeby 4

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego, Fundacja Centrum GeoHistorii,
Instytut Geodezji i Kartografii, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: *Kalisz – Plan miasta i przyległej okolicy* autorstwa Ludwiga von Bröckera z 1802 r.

Skład i łamanie: Artur Hamryszczak

© Copyright by Fundacja Centrum GeoHistorii

ISSN 2300-2875

Nakład 100 egz.

Warszawa 2016

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Ludomir Sawicki

Geografia a krajoznawstwo

(uwagi wstępne Beata Konopska, opracowanie Beata Konopska) 7

Stanisław Herbst

Prace nad „Atlasem historycznym Polski”

(uwagi wstępne Henryk Rutkowski, opracowanie Henryk Rutkowski)..... 14

Artykuły • Articles and theses

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Czym były mazowieckie "płozy"? (uwagi wstępne)

What were the Masovian "płozy"? (Preliminary Remarks) 27

Robert Klimek

Ślady średniowiecznej granicy Warmii między Reszlą a Świętą Lipką

Traces of the Medieval Border of Warmia between Reszl and Święta Lipka 38

Ewa Ziółek

Relacja Grzegorza Piramowicza o osuszaniu Bagien Pontyjskich za pontyfikatu Piusa VI

Grzegorz Piramowicz's Account of Draining the Pontian Marshes during

the Pontificate of Pope Pius VI 51

Krzysztof Boroda

Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji

piwa pełnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.

Income from Czopowe as an Indicator of Regional Diversity of Full Beer

Production in the Cities of the Polish Crown in the 1560s 66

Xavier Rochel

The End of Gaps and Heathlands in French National Forests, 19th Century.

A Case Study Based on Forest Management Plans

Zanik polan i wrzosowisk we francuskich lasach państwowych w XIX w.

Studium przypadku na podstawie planów zarządzania lasami 81

Tomasz Figlus

Typy morfogenetyczne wsi w środkowej Polsce

Morphogenetic Types of Rural Settlements in Central Poland..... 90

Tomasz Babczyński, Tomasz Kubik, Roman Ptak, Grzegorz Strauchold
GIS as a Tool to Analyze the History of Silesia and the Changes in its Political
(and Cultural) Geography
GIS jako narzędzie do analizy historii Śląska oraz zmian w jego geografii politycznej
i kulturowej..... 113

Mateusz Zawadzki
„Tabella miast, wsi i osad Królestwa Polskiego” jako źródło do badań
nad strukturą parafialną województwa lubelskiego
The “Tabella of Towns, Villages and Settlements of the Kingdom of Poland”
as the Source for Research into the Parochial Structure of the Lublin Voivodeship 142

Anna Paulina Orłowska, Bartosz Nowożycki, Grzegorz Pac
Handel wołami na terenie Wielkopolski i Śląska w świetle szesnastowiecznego
spisu jarmarków i komór celnych
The Trade in Oxen on the Territory of the Greater Poland and Silesia in the Light
of the 16th Century Description of Annual Fairs and Toll Houses 153

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

Historical Atlas of Poland in the 2nd half of the 16th Century: Voivodeships of Cracow,
Sandomierz, Lublin, Sieradz, Łęczyca, Rawa, Płock and Mazovia, ed. by Marek Słoń;
transl. by Agata Staszewska; Martha A. Brożyna, Peter Lang Edition,
Frankfurt am Main 1973–[2014],
4 volumes, XXIX + 1597 pp., illustrations, 27 folded maps
(Alexei Frolov) 163

Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval
Communication Networks in East-Central Europe, Budapest 2014
(Archeolingua Series Minor, 35),
ss. 254, 89 il. (w tym 30 map i 4 plany miast)
(Ewelina Siemianowska)..... 169

The World in a Mirror, Word Maps from the Middle Ages to the Present Day,
ed. Jan Parmentier, Museum aan de Stroom, Antwerp 2015, ss. 192, il. 150 + 25
(Lucyna Szaniawska)..... 173

Kartografia morska i krain nadmorskich, red. R. Skrycki, Instytut Historii
i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN, Szczecin 2014;
24 × 17 cm, ss. 204, 54 ryc., 4 tab.
(Jan Rutkowski)..... 177

Алексей А. Фролов, Нина В. Пиотух: Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495–1496 годов). В 3 томах: Москва–Санкт-Петербург, Альянс-Архео, 2008.	
Т. 1: Исследование и таблицы, ss. 368;	
Т. 2: Атлас и справочные материалы, ss. 272;	
Т. 3: Уездные планы последней четверти XVIII века, ss. 266	
(Rostysław Sossa).....	182
Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, t. 10–12 (Ra–Rż), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [autorzy haseł: U. Bijak, E. Borysiak, J. Chłędzińska, B. Czopek-Kopciuch, P. Dudek, A. Galasińska, W. Makula-Kosek, I. Nobis, R. Przybytek, P. Swoboda, U. Wójcik, K. Zawodzińska-Bukowiec, Z. Zierhoffer], Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 2015, ss. 160 (t. 10), 146 (t. 11), 168 (t. 12)	
(Ewa Oronowicz-Kida).....	185
Kit Mayers: The First English Explorer. The Life of Anthony Jenkinson (1529–1611) and his Adventures on Route to the Orient, Devon 2015, ss. 366	
(Krystyna Szykuła).....	189
<i>Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports</i>	
Konferencja „Przestrzenne aspekty historycznych badań demograficznych, społecznych i gospodarczych (do 1945 r.)” – Pobierowo, 21–23 października 2015 r.	
(Michał Gochna)	195
„European Social Science History Conference” – Walencja (Hiszpania), 30 marca–2 kwietnia 2016 r.	
(Michał Gochna)	195
Zebranie naukowe polskiej sekcji European Society for Environmental History – Warszawa, 16 stycznia 2016 r.	
(Piotr Guzowski)	196
„Mapa jako narracja interpretacyjna”. XXIX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Wrocław, 24–26 września 2015 r.	
(Jerzy Ostrowski)	197
Sprawozdanie z konferencji „Województwo poznańskie w XVI w.” – Kościan, 1 lipca 2015 r.	
(Michał Słomski).....	202
Sprawozdanie z konferencji „Geografia historyczna. Wyzwania przyszłości” – Łódź, 11–12 czerwca 2015 r.	
(Magdalena Deptuła).....	204

Spis treści

Pro memoria

Alfred Franciszek Kaniecki (1941–2016) 207

* * *

Listy do redakcji 209

Informacja dla autorów • Guidelines for Authors 210

Czym były mazowieckie „płozy”? (uwagi wstępne)

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

W trakcie badań nad dziejami granicy mazowiecko-krzyżackiej w jednym z krzyżackich opisów granicy komornictwa nidzickiego (prokuratorii w Wielbarku i Szczytnie) z Mazowiszem, sporządzonym po 15 lutego 1413, a przed 8 marca 1414 r., natknęłam się na fragment mówiący, że na obszarze dzisiejszej Puszczy Pińskiej, między rzeczką Boleszówką¹ a częścią lasu nazwaną po polsku Wielka Jedlina² granica ta, postępująca ze wschodu na zachód, dochodziła do drogi litewskiej zwanej po polsku *Plosy*: (1) „[...] von dem vllisse Boleschofka gerichte tzu geen bis an den littousch(e)n weeg, polensch **Plosy** genand, den grossen wald, polensch Velga Gedlyn genand, tzur recht(e)n hand losende bin den p(ru)sch(isse)n grenitcz(e)n”³. *Plosy* należy zapewne odczytywać jako *Płozy*⁴. Nazwa niemiecka wskazuje, że była to droga wojenna (*Heerweg, der hole weg*)⁵ znana z innych opisów

granicznych⁶, którą szły wyprawy krzyżackie na Litwę i litewskie na państwo zakonne.

Dziesięć lat później ponownie natrafiłam na termin *płozy* w dokumentach opisujących granice własnościowe na późniejszym Podlasiu oraz mazowiecki odcinek granicy Korony z Litwą⁷. Był on wielokrotnie użyty na określenie jednego z ich wyznaczników. Natura tego oznaczenia nie była jednak czytelna, głównie ze względu na enigmatyczność i niejednoznaczność zapisów.

Pierwsze poświadczenie terminu *płozy* na tym ostatnim obszarze pochodzi z przywileju wystawionego w 1440 r. dla mieszkańców Suławy przez księcia mazowieckiego Bolesława IV. Wynika z niego, że były one bliżej nieokreślonym znakiem granicznym wyznaczającym granice nadania: (2) „[...] infra fluvios Liza, Granska, Mayen et signa seu sortes, vulgariter dictas **płozy** in districtu warszoviensi”⁸, ale też częścią

¹ Niezidentyfikowany dopływ Turuśi, prawego dopływu Pisy.

² Wielka Jedlina, czyli las Świerkowy. Na opracowanej przez zespół Władysława Matuszkiewicza mapie natrafiamy w tej okolicy na niewielkie skupiska borealnych świerczyn nizinowych. W. Matuszkiewicz, *Potencjalna roślinność naturalna Polski. Mapa przeglądowa*, skala 1:300 000, Warszawa 1995.

³ Opis ten znajduje się w Ordensfoliant 270a [dalej: OF], k. 101v. Szerzej zob. W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej*, cz. 1: *Granice komornictwa działdowskiego i nidzickiego*, „Kwartalnik Historyczny”, 110 (1), 2003, s. 35–37, 40–41, aneks nr 5. W celu ułatwienia dalszej lektury artykułu każde przywołane poświadczenie terminu *płozy* zostało opatrzone numerem.

⁴ W tym czasie teksty w języku niemieckim zapisywano fonetycznie i nie było w tej materii żadnych reguł. Zdarza się zatem, że jeden i ten sam wyraz, zapisany ręką tego samego pisarza, ma odmienną grafikę. W przypadku nazw pospolitych i własnych (zarówno polskich, jak i niemieckich) zawierających głoskę z, zapisywano ją jako s i odwrotnie, np. *Sakraw* < Zakrzewo, *Sabloczig* < Zabłocie, *Mossebruch* = *Mozebruch*, *Massaw* = *Mazaw* = *Mazow*. Niestety, nie będąc językoznawcą, nie potrafię wyjaśnić, w jaki sposób dźwięczne z zamieniało się w bezdźwięczne s.

⁵ Por. *Deutsches Wörterbuch*, T. 13, Hrsg. V.K. von Bahder, Leipzig 1922, szp. 2854, 2855: *hel-, helle-, hilewech*.

⁶ Ok. 1355 r. jest to *der hole weg*. OF 270a, k. 76v–77. W 1387 r. w pobliżu ciek (Pupska Struga?) wypływającego z jeziora Kierwik granica szła „sal man gerichte bei dem Heerwege geen, der zu dem steynforte geet bis an die mosowsche grenitze” (E. Saborowski, *Be-*

siedlung und Nationalitätenverhältnisse des Hauptamtes Ortelsburg (zur Zeit der Herrschaft des Deutschordens), „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia”, 30, 1925, s. 101); w 1388 r., ale w odniesieniu do wydarzeń z 1353 lub 1354 r., mówi się o „antiquam viam, que dicitur heerweg, que et ducit in ortlufsburg per siluam, que dicitur Nadeyn, usque terminatur territorium domini” (*Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, t. 3, Hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage, Braunsberg–Leipzig 1874, nr 218), idącej do Szczytna przez las Nida. W niemieckiej wersji tego dokumentu fragment ów brzmi: „[...] bis an die alde herstrassen, die die Littowen czogen” i „Furbas sal man den alden herwegen volgen”. Por. W. Długokęcki, *Południowo-zachodnia granica komornictwa olsztyńskiego w pierwszej połowie XV w.*, w: *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestelecie pracy naukowej*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1995 (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, 2), s. 51.

⁷ Stało się tak dzięki uprzejmości dr. Tomasza Jaszczolta, badacza dziejów ziemi drohickej i Podlasia. Za przekazane informacje i archiwalne poświadczenia odnoszące się do pogranicza mazowiecko-litewskiego w XV–XVI w. chciałabym w tym miejscu serdecznie podziękować.

⁸ *Metryka Koronna* [dalej: MK] 3, 246 z 13.09.1440 r. Wymienione rzeki to: Liza – niezidentyfikowany ciek w zlewni Nurca (?); Gręska (nazwa zanikła, zachowana w nazwie wsi Piętki-Gręzka) – prawy dopływ Płoski, prawego dopływu Nurca; Mień/Mieńka – prawy dopływ Nurca, prawego dopływu Bugu. Przemysław Zwoliński uznał oba pierwsze cieki za dopływy Nurca. Zob. *Hydronimia Wisły*, cz. 1: *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*, red. P. Zwoliński, Wrocław 1965, nr 400.

granicy. W funkcji tej odnajdziemy je następnie w potwierdzeniu nadania lasu Łętowo, leżącego przy granicy ziemi nurskiej koło Kuczyna (gm. Klukowo), dla Floriana z tejże wsi. Dokument wystawił w 1445 r. starosta drohicki Michał Goliginowicz⁹. Określono w nim położenie i granice nadania: (3) „[...] dedit et adiungi silvam Lanthowo (Łętowo) ad eius hereditatem, que silva iacet inter et circa et prope et penes eiusdem Floriani inter granicies Luniewo (Łuniewo, gm. Klukowo), Kuthilowo (Kutyłowo, gm. Boguty-Pianki), Dabrowki (Długa Dąbrowa, dziś Dąbrowa Wielka, gm. Czyżew-Osada), po **plozy**”¹⁰. Z wymienionych wsi Kutyłowo leżało już po stronie mazowieckiej.

Mniej oczywisty jest zapis z 1522 r. w dokumencie wyznaczającym komisarzy królewskich do zbadania przebiegu granicy mazowiecko-litewskiej. Wiemy z niego tylko tyle, że **Plozy** znajdowały się na linii granicy powiatów bielskiego i drohickiego z Mazowszem: (4) „[...] ажь до Бельское границы до **Плозовъ** [...] а от **Плозь** до границы Дорогицкое”¹¹.

Plozy, tym razem nazwane mazowieckimi, pojawiają się w dokumencie potwierdzenia granic wsi Skurowa¹². Potrzeba jego wystawienia zaistniała na skutek zatargu granicznego z mieszkańcami wsi Wnory (gm. Kulesze Kościelne). Obie miejscowości leżały w powiecie bielskim Wielkiego Księstwa Litewskiego, przy granicy z historycznym powiatem zambrowskim ziemi łomżyńskiej, województwa mazowieckiego. Dokument wystawiono w 1532 r.¹³, ale z jego treści wynika, że opisano stan zaistniały w wyniku nadania dóbr przez księcia Witolda. Czytamy zatem: (5) „[...] повевели [sic!]

ихъ от того места каръбовьяне чересь поля и проробьки старие до угу сеска и оттоль за ся чересь поля и через тотъ уголь леска за ся па поле а полемъ ажь до **плозовъ мазовецькихъ** и оказывали пьни поведаючи ижь в тыхъ пнехъ грани были але Внурове ихъ вырубали и кды стали на пете они казали Внуромъ повести и свои грани оказати они тежь повели от стены пищатов черезъ лесъ ажь до болотца и до стены залеськихъ а стеною ажь до **пловъ мазовецькихъ** до дороги и [...] они с тыми светками своими на томъ присягу вчинили ижь то земля ихъ отчизная почонь от **пловъ мазовецькихъ** ажь до [...]”.

Podobnie jest w 1533 r. **Plozy** pojawiają się w sprawozdaniu komisarzy królewskich wyznaczonych do ustalenia granicy między Mazowszem a Wielkim Księstwem Litewskim. Czytamy w nim: (6) „[...] alia parte granities inter Masoviam et Lithvaniam, incipiendo a terra Łomzensi [szła – E.K.-H.] per **Plozy**, usque per terram Nurensem ad Liw”¹⁴. Wspomniane **Plozy** były położone na granicy ziem łomżyńskiej i nurskiej z Wielkim Księstwem Litewskim, w górnym biegu Jabłoni – prawego dopływu Gaci będącej lewym dopływem Narwi lub w górnym biegu Małego Broku – prawego dopływu Broku.

Kluczowy dla dalszych rozważań jest obszerny dokument z 1546 r., który dotyczy ustalenia przebiegu granicy między Mazowszem i Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim¹⁵. W jego polskiej wersji **plozy** wymieniono 58 razy – na odcinku granicy między Narwią a Bugiem¹⁶. Rzecz przy tym ciekawa, że nie pojawiają się one w opisie dalszego odcinka granicy, idącego od

Wymienione **plozy** znajdowały się na granicy z ziemią nurską. W tym czasie ta część późniejszego Podlasia należała do Mazowsza.

⁹ *Urzędniczy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 8: *Podlasie. Urzędniczy podlascy XIV–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Unwanowicz i in., Kórnik 1994, s. 90, nr 626.

¹⁰ *Księgi ziemskie drohickie*, 2, k. 378v.

¹¹ *Русская историческая библиотека*, т. 20, Петербург 1903, № 327. Por. niżej s. 32 przyp. 18.

¹² Zdaniem Tomasza Jaszczolta jest to błędnie zapisana nazwa Garbowo (dziś Stare i Nowe Garbowo, gm. Kobylin-Borzymy), położonego nad Sliną, lewym dopływem Narwi. Mogła to być jednak nazwa innej, sąsiedniej, później zaginionej wsi lub nazwa oboczna.

¹³ *Российский государственный архив древних актов*, Москва, ф. 389, оп. 1, № 17 (Литовская метрика).

¹⁴ *Iura Masoviae Terrestria*, oprac. J. Sawicki, t. 3, Warszawa 1974, nr 333, s. 93. Druga część dokumentu dotyczy rozgraniczenia między tamtejszymi królewskimi zjazdami a dobrami tykocińskimi Olbrachta Gasztolda; rzecz dotyczy ujścia Liwu (dzisiejszego Liwca) do Bugu.

¹⁵ AGAD, Varia o. 1, nr 55 (wersja polska); nr 56 (wersja łacińska), która nie jest tłumaczeniem na ten język, a odrębnym opisem, opublikowanym w: *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, wyd. M. Dogiel, Vilnae [1758], s. 10, 18–20. Uwaga: publikacja ta ma kilka odrębnych numeracji stron.

¹⁶ W poszczególnych fragmentach opisu **plozy** mogą być wymienione kilkakrotnie. Aby nie mnożyć przypisów, na końcu każdej wzmianki umieszczam odesłanie do kart obu aktów.

Bugu na południe. Ponieważ dokument spisał jedną osobą, należy uznać, że termin ten nie był używany na tym obszarze.

Między Narwią a Bugiem *plozy* odnotowano w następującej kolejności:

– (7) „[...] gdzie jvsz granica z rzeki slyni (Sli-
na, lewy dopływ Narwi) vichodzi, a ydzie yusz
ziemią **Płozami**, asz do granice ziemian Biel-
skich sykorow” (k. 4v);

– (8) „[...] a granica yusz miedzi thimi obiema
xiesthvy poczina się ziemią **plozami**, Imyeni-
am Ziemian powiathu Bielskiego, sikorow” (k. 8);

– (9) „[...] a granica thim obieyvm xiesthvam
miedzi imieniem Ziemian xiesthva Mazovecz-
kiego Zawad yedeithow, a miedzi imieniem Zie-
mian Belskich sikorow posszła Ziemią **plozami**
w pravo” (k. 8v);

– (10) „[...] bil pravi znak graniczny **Plozi**
myenovany, ktorí pravi dzielili wielkie xiesthvo
Litewskie od xiesthwa Mazoveczkiego. I povie-
dali sikorovie, ysz thi Ziemianie xiesthva Ma-
zoveczkiego Zavadvie oycow y bracyą gich po-
zabijawsszi y znaki graniczne vissze mienovane
vyrąmbawsszi y **plozi** przeorawsszi, oycziszne
pravi gich mocą gvalthem posiadli” (k. 11v);

– (11) „I powiedali Krawcovie, ysz pravi thi-
mi miesthci począwszy od czterzech svthok ka-
miennych, asz do thei jamy, gdzie sosne viko-
paną bycz powiedali, thendi pravi bili **plozi**
ktore dzielili xiestvo Mazoveczkie od xiestva
Litewskiego [...] I powiedali Krawcovie, ysz by
the **plozi** sikorovie thracąncz znak graniczny
przeorali” (k. 13–13v);

– (12) „I viedli przedsie sikorovie thąsz mie-
dzą przez Dolynę, mianvyącz the miedze bicz
plozami” (k. 14–14v);

– (13) „[...] powiedzial, ysz pravi thendi kendi
theras sikorovie viodą, tho pravi są **plozi** prave
vieczisthe, ktore pravi dzielyą wielkie xiesthvo
Litewskie od xiestva Mazoveczkiego” (k. 14v);

– (14) „I powiedzieli sikorovie ysz thendy
kendi ony viedli, tho pravi są **plozi** wieczisthe,
dzielyące the oboye xiensthvo na Lievie pravi
yesth grvntth wielkiego xiestva Litewskiego
Imienie gich, a na prave xiesthvo Mazovecz-
kie Imienie thich Krawcow granicznikov
gich. I gdi yvsz sikorovie granice wielkiego xie-
sthva Litewskiego od xiesthwa Mazoveczke-

go thimi **plozami** vyviedli, za ktorymi yesth
imienie gich rozdzielono od Imienia thich
visszemienionich ziemian Mazoveczkich Za-
vadov Jedeithow, y krawcow. Thedi dovo-
dząncz spraviedlivego Zaiasdvu svego y uka-
zovania Znakow granicznych, gdzie przedthly
granice y **plozy** byly” (k. 15);

– (15) „Czy rossziczcy sviadczyli y zeznavali,
w yedno slovo, movyąncz tak, ysz pravi slichal-
ismy od przodkow nasszich od Dziadov y od
oyczow svich, y sami tho dobrze vyemi, ysz
granica miedzi wielkim xiesthvem Litewskim,
a miedzi xiesthvem Mazoveczkim zdavna ie-
sczo za vytholtha, byla y jesth ziemią **plozami**,
począwsszi od rzeki sliny, od rowa przekopa-
nego, miedzi mlynem zawadskim, y miedzi
thikotinskim milewskim mlynem, od kąd
sikorovie począnthek granice svei s zavadamy
wzieli. I powiedzieli, ysz ydą the **plozi**, od tego
miesthca w pravo na gore, asz do osthathniei
pyenthi granicznej thich sikorov y Zavadvov Je-
deytov [...]. I powiedzieli ysz granica thim oby-
eyvm xyesthvam ydzie **plozami**” (k. 15v–16);

– (16) „A na pravei sthronie iesth ziemia xie-
sthva Mazoveczkiego, w ktorei są imienia thich
ziemian mazoveczkich Zembrzuskich, a tho-
sczaskich, a Dvchnov. I thą oni droge saraską
y Lomzienską miedzi sobą za **plozi** zvieku maią”
(k. 17);

– (17) „A pothem sthei drogi stąmpyvwsszi,
dzielią **plozi** wieczisthe, ktore y theras są dobrze
znacznę” (k. 17v);

– (18) „A ym thosz ziemianie powiathu Biel-
skiego Bikovie a Golasie, a ziemianie xiesthva
Mazoveczkiego, ondy, powiedzieli tak sze ysz
miedzi sobą o ziemyę y o yne krzywdi niktorich
rosnicz niemayą, bo ych dzielią **plozi** wieczisthe
znacznę” (k. 17v);

– (19) „[...] ktorzi za granicami za **plozami**
spokoinie miedzi sobą Imieny svich vszivaia.
Gdismi przyechali **plozami** na rosthanie dwą
drog, s ktorich iedna ydzie s Lomzi do vissokie-
go w xiestvo Lythewskie od ziemian Mazovecz-
kich Ondow” (k. 18);

– (20) „[...] y vedli podlie samich plothow
thei wssi Sthudzianek, asz do **plozow**, ktore są za
thą wssyą okazali. I thimi **plozami** vyedli przez
polye asz do drvgiei wssi ziemian Mazoveczkich

Rambyvikow, y nye doyeszdżając taksze thei wssi stąpili zdrogi w lyevo, y vyedli przez polye y przez rolyą y przez zboszę, a pothem przez olsszynę, as pod same plothi thich Rambvikow y powiedzieli, ysz thendi przed thim **plozi** bili które tho oboye xiesthvo dzielili. Lycz pravi the **plozi**, ziemiane xiesthva Mazoveczkego Rambyeiki thrączancz granice vyečna przeorali” (k. 19v–20);

– (21) „I powiedzieli Iablonszi ysz thimi miesthci kendi ony, od smugi thrsczianki, y od rzeczki Iablony (Jabłoń, prawy dopływ Gaci, lewego dopływu Narwi) vyedli przez polia thendi pravi byli **Plozi** starodawne które dzielili tho oboye xyesthvo, na lyevey ziemia xiesthva Lithewskiego Imienie thich Iablonskich, a na pravie ziemia xiesthva Mazoveczkego Imienie ziemian Mazoveczkich ffasczow. I powiedzieli Iablonszi ysz ffascze pozabiyawszy bracją gich the **plozi** starodawne poorali, y viency pyąnti włok ziemie gym od yely” (k. 22–22v);

– (22) „Alye pravi, prave vieczisthe **plozi** ktore dzielili xiesthvo Lithewskie od Mazoveczkego bili pod samimi domi thich Mazowsszan. Lycz pravi oni the **plozi** przeorali, y ziemie xiesthva Lithewskiego zabrali. A ziemianie xiesthva Mazoveczkego ffascze y kraiewszci, tak sze powiedali ysz **plozi** vieczisthe bili przed thim pod samimi domy Myodvssowskimi, a ony pravi the **plozi** przeorosszi ziemie xiesthva Mazoveczkego ymienia ych pod siebye zabrali” (k. 23);

– (23) „I powiedzieli Myodussovie ysz thendi kendi ony vyedli, bili pravi starodawne **plozi** dzielance tho oboye xiestvo, na lyevey Lythewskie a na pravie Mazoveczke. Lycz pravi mazowsszane posiadajancz ziemie wielkego xiesthva, the **plozi** przeorali y nassze pravi oyczizne zabrali” (k. 24);

– (24) „A potem viodancz thimsze smvgiem przez Lyassek grabovy, vkazali thrzinascie pnyow wielkich Dembovich poviadayancz ysz w thich Dembiech bili znaki graniczne nad **plozami** które pravi Kaczinstci porąmbali y vipalili, a **plozi** przeorali” (k. 25);

– (25) „I powiedzieli Zarembovie ysz thendi kendi ony viedli, bili **plozi** starodavne, które

tho oboye xiesthvo dzielili. Na lyevey xyesthvo Litewskie ymienie Kaczinskich, a na pravie Mazoveczkie ymienie ych. Ino pravi the **plozi** Kaczinski przeorali y Znaki porąmbali. Na prętyw zayazdu Zarembow, Kaczinski thesz k tomu movili, ysz pravi niethendi bila granica **plozami**, xiesthva Lithewskiemu od Mazoveczkego, kendi Zarembovie viedli” (k. 25v–26);

– (26) „[...] y Luniewszci powiedzieli ysz granica Vielkemu xiesthvą Litewskiego od xiesthva Mazoveczkego ydzie przedsię tą drogą Lomzienską mimo oboją dąmbrovę ku Cychonowcu, y tą pravi drogą ydą **plozi** vieczisthe dzielyance the oboię xiesthvo. A ziemianie zas xiesthva Mazoveczkego Novowsyenszi y Modzelie, y yny gich sąsyedzi visszépissami powiedzeli, ysz niethą drogą Lomzienską **plozi** vieczisthe ydą ktore the xiesthva dzielią, alie pravi idą **plozi** ynym miesthcem slussznimi znakami które pravi yusz theras okazem” (k. 28–28v);

– (27) „A dąbrowsci na tho poviadali, ysz tha miedza, nyeiesth **plozi**” (k. 28v);

– (28) „[...] poviadaiancz yszbi thendy wielky xyąndz Withold, kładancz **plozi** miał yechaty” (k. 29);

– (29) „I viedli modzelie przed sie od thei grobli w pravo asz do grabv w ktorim yesth Znak vyrąmbany na krzysz, poviadayancz yszby thendy mieli **plozy** iscz” (k. 29v);

– (30) „[...] asz do drogi ktora ydzie s Lunyeva do Kuthilova, poviadayancz ysz thendy przed thim **plozi** bili” (k. 32v);

– (31) „[...] asz do drogy [...] wielkei Lomzienskei, ktora ydze przez Rossochathe, mimo dlygą dąmbrovę do Cziechonowca którą ziemianie Drogiczci Dąmbrowszci y kvczinszi y Lvnyewszci powiedali bicz **plozami** dzieliąciami vyelkie xiesthvo Lithewskie od xiesthva Mazoveczkego” (k. 33v–34);

– (32) „I powiedali panovie Kvczinszi ysz tha droga Lomzienska yesth **plozi** vieczisthe, dzielyance tho oboye xiesthvo, na pravie poviadali bicz xiesthvo Mazoveczkie, a na lyevey Lythewskie Imienie sve w ktoro sie pravi panovie Mazowssznie przessedsszi the droge **plozi** granice vyečną gvalthownye wsthempvyą, czego pravi ym obronycz niemoszem, bo ych pravy

mnoštvo a nas malo [...]. A czy zas Mazowszanye, Modzeli, Sienniczci, Godlewsczi, Zaviszci, proczyw themv movili ysz pravi niethą drogą Lomzienską ydą **plozi** starodawne, alie pravi ydą thimi miesthci ktorymys mi pravi zaiasdo vczynili” (k. 35);

– (33) „[...] bila pravi thv nathy miesthcv puszcza lyas, ymieniem Lanthowy, slvga przodkow nasszich, w którą pravi puszcą tzi ziemianie Mazoveczci przerzeczeni siedzancz nad **plozami** za thą drogą Lomzienską” (k. 36);

– (34) „I dovancz panovie Kvcznszci y panovie Lvniewsczi thego zaiadzv svego drogą Lomzienską, która w miastho **plozow** dziely tho oboye xiesthvo” (k. 36v);

– (35) „Slichalismi tho od przodkow sw[o]-ich od przedziadow od dziadow y od oycow nasszich, y sami tho dobrze a pyewnie viemi ysz granica wieczista wielkemu Xiestwą [sic!] Lithewskiemu od Xiesthva Mazoveczkego poczawszi ieszcze za Vytholta yesth otho tha droga Vyelka Lomzienska, koja ydzie przez Rossochathe mimo Długą dąmbrovę ku Cziechonowcu, którą Kuczinszci y Lvniewsczi okazvyancz granice viedli, y the pravi drogę zawssze zvano **plozami**, która dzieli xiesthvo Mazoveczke od wielkego xiesthva Lythewskiego” (k. 37v);

– (36) „[...] tąsz drogą Lomzienską, a pod borem obraca sie z drogi w pravo **plozami**, asz do rzeki Nurca” (k. 38);

– (37) „[...] y domy sve z xiesthva Mazoveczkego za the droge za **plozi** przenyoszi w thei pravi puszczi Lanthowskiej posiadlili” (k. 38–38v);

– (38) „[...] tąsz vyelką drogą Lomzienską, którą oby the sthrony **plozami** bicz powiedzeli wieczisthimi y szsedsszi thą drogą asz do boru cziechonowskiego, tham pod borem, sstąmpili s thei drogi w pravo, y vyedli **plozami** asz do drogi vyelkei poprzecznej która ydzie s cziechonowca, y powiedzeli ysz yesth ym ta granica na obie stronie spokoina, na pravie ziemia xiestva Mazoveczkego, a na lyeveye ziemia xiesthva Lithewskiego, ymienia cziechonowskego. Od thei drogi poprzecznej Cziechonowskiej viedly **plozami** tak sze przez bor [...]. A przeyechawszi bor, ydzie przed sie granica **plozami** ymienyv cziechonowskiemv od ymyenya ziemian Mazoveczkich thimyenskich” (k. 41);

– (39) „A podstarosthi zas Nursky, vyodl od tego miesthczca, poczawszi gdzie sye zbyegla granica Zaskowska y Kozarzewska, vyodl przez **plozi** myedzy wsszą Nurską Zaskovem, a myedzi wssią Cziechanowską Kozaczmi” (k. 41v).

W łacińskim opisie tego przedsięwzięcia **plozy** pojawiły się tylko cztery razy:

– (40) „[...] ac certa semita **plozi** dicta, inter agros villarum Studziianky et tabori” (k. 6v);

– (41) „[...] et per ipsam viam ad metam **plozi** dictam [koło Łuniewa]” (k. 11);

– (42) „[...] in semitam quandam finibus communem **Plozi** dictam” (k. 12);

– (43) „[...] ipsa semita sive via **Plozi** dicta, penes ipsam villam Zaskowo” (k. 12).

W przywołanych poświadczeniach zwraca uwagę fakt, że termin **plozy** nie miał odpowiednika w języku ruskim i łacinie. Musiał być zatem powszechnie i jednoznacznie rozumiany. Kryło się za nim konkretne oznaczenie granicy idące na powierzchni gruntu (nr 7–9, 15). Dlatego też w większości przytoczonych przykładów **plozy** pojawiają się bez żadnych dodatkowych określeń umożliwiających ustalenie ich istoty, poza tym, że położone były na granicy. Kilkakrotnie nazwano je znakami granicznymi (nr 2, 10) lub podano, że są one granicą (nr 41–42). Dowiadujemy się też, że zostały zaorane (nr 10, 11, 20–25) oraz że termin ten określał drogę położoną na linii granicy, a nawet że sama droga była tak nazywana (nr 1, 16, 26, 31, 34, 35, 38, 40, 43). Z ostatnich poświadczeń najciekawszy jest zapis nr 35, mówiący o tym, że drogę poprowadzono **plozami**. Wynika z niego, że **plozami** można było swobodnie iść, a nawet jechać (nr 19, 20, 38, 30). Z zapisu nr 27 wnioskujemy, że nie były one miedzami, mimo że w zapisie nr 12 miedze uznano za **plozy**. W zapisie nr 5 określono je jako mazowieckie, co należy rozumieć jako wyznaczające granicę z Mazowszem. W wielu poświadczeniach **plozy** nazwane są wieczystymi lub starodawnymi (nr 13, 14, 17, 18, 21–23, 26, 32, 38), a w zapisie nr 28 ich wytyczenie przypisano księciu Witoldowi, który kładł je, jadąc. Oznacza to, że książę dokonał ujazdu granicy i miało to zapewne miejsce po oderwaniu od Mazowsza jego wschodnich połaci, prawdopodobnie ok. 1426 r. Odniesienie

ich do czasów Witolda znajdziemy również pod nr 15 i 35.

Dla ustalenia natury *plóz* największą wartość mają przekazy mówiące o ich zaoraniu i poprowadzeniu nimi dróg oraz o tym, że sama droga nosiła tę nazwę. Sugeruje to, że *plozy* ciągnęły się na dłuższej przestrzeni i musiał to być pusty, niezadrzewiony pas, wyłączony z uprawy rolnej, co umożliwiałoby poprowadzenie nim drogi. Okazuje się jednak, że *plozy* można było zaorać i włączyć w ten sposób jakiś obszar ziemi leżący przy tak wyznaczonej granicy do arealu posiadanych dóbr, a tym samym przesunąć granicę w inne miejsce.

Objaśnienia *plóz* nie odnajdziemy w *Słowniku staropolskim*¹⁷. Nie natrafiłam na nie również w literaturze przedmiotu. Jedynie Alina Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, omawiając dokument z 1522 r., ze względu na to, że *Plozy* zapisano dużą literą, uznała je za nazwę miejscową i nie wymieniła w gronie znaków granicznych wyznaczających granicę mazowiecko-litewską¹⁸. Zapis w dokumencie krzyżackim (1) dowodzi natomiast, że polska nazwa drogi w środowisku skrybów krzyżackich, którzy sporządzili opis granicy z Mazowszem na pocz. XV w., uchodziła za nazwę własną. W zestawieniu z kolejnymi zapisami można postawić hipotezę, że również tu tak nazwana droga wyznaczała w jakimś okresie granicę państwową lub raczej że granica wyznaczona w puszczy za pomocą *plóz* była następnie wykorzystywana jako droga.

Plozy nie pojawiają się w artykule Ryszarda Kiersnowskiego poświęconym znakom granicznym w Polsce średniowiecznej, ale trzeba pamiętać, że badacz ten posiłkował się głównie materiałem pomorskim¹⁹. Odnajdziemy w nim natomiast fragment mówiący o drogach jako elementach granic występujących

w dwóch funkcjach. Pierwsza pojawiała się wówczas, gdy liniowy bieg drogi wykorzystano do poprowadzenia granicy, druga zaś – gdy w opisach odnotowano węzłowe punkty dróg, takie jak rozwidlenia, skrzyżowania, do których dochodziły granice. W rzeczywistości drogi pojawiają się również wówczas, gdy prowadzona granica przecinała je oraz gdy dochodziła do brodu, przez który wiodła droga. Również w najnowszym opracowaniu średniowiecznej metrologii mazowieckiej pióra Grzegorza Myślińskiego wśród licznych terminów pojawiających się w opisach różnych granic mazowieckich nie wymieniono *plóz*²⁰.

Żeby zatem poznać przyczynę motywującą nazwanie znaku granicznego *plozami*, należało zagłębić się w rozważania etymologiczne. Tu pojawiły się trudności związane z istnieniem w języku polskim kilku słów o podobnym brzmieniu, ale zróżnicowanym znaczeniu, które mogłyby motywować powstanie tego terminu. Najbardziej przekonująca wydawałaby się sugestia, że *plozy* powinny pozostawać w bliskim związku etymologicznym z *plosą*, terminem często pojawiającym się w średniowiecznych opisach dóbr ziemskich. Samuel Bogumił Linde podał, że jest to „grunt wymierzony, dział roli, oddział, podział, stajanie, niwa”, i etymologicznie powiązał z przymiotnikiem *plaski*²¹. Stąd w literaturze przedmiotu, językoznawczej, toponomastycznej i historycznej przyjmuje się, że termin ten oznacza tyle co ‘pas, smuga, pas ziemi mający dwanaście zagonów, stajanie’²² lub ‘pole uprawne, działka ziemi mające do kilkunastu zagonów, zwykle oddzielone, niełączące się z resztą gospodarstwa’²³. W nazwie tej kryje się starsze, ogólnosłowiańskie znaczenie – ‘pas, smuga’, znane do dziś w językach rosyjskim i czeskim²⁴. Możliwość przemiany *plos* w *plozy*

¹⁷ *Słownik staropolski*, t. 6, z. 3 (36), red. S. Urbańczyk, Wrocław 1971.

¹⁸ A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, *Spory graniczne polsko-litewskie XV–XVII w.*, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego USB”, 1, 1938, s. 126–127, 157–158.

¹⁹ R. Kiersnowski, *Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*, „Archeologia Polski”, 5 (2), 1960, s. 257–289.

²⁰ G. Myśliński, *Powstanie i rozwój granicy liniowej na Mazowszu (XII–poc. XVI w.)*, „Kwartalnik Historyczny”, 51 (3), 1994; tenże, *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI wieku)*, Warszawa 1999, s. 23–67.

²¹ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 4, Lwów 1858, s. 161.

²² A. Kryński, W. Niedźwiedzi, *Słownik języka polskiego*, t. 4, Warszawa 1908, s. 237, 263.

²³ *Słownik staropolski*, t. 6, z. 3 (36), s. 170–171; A. Wolff, E. Rzezińska-Feleszko, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa 1982, s. 14, 134.

²⁴ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957 [przedruk z 1927 r.], s. 422.

sugeruje nazwa wsi Marki-Płozy (gm. Grabowo). W 1436 r. książę Janusz I sprzedał trzynaście włók „plosszy dicto”, na których powstała ta wieś. W 1495 r. jej nazwę zapisano jako „Płozy a Jazorko” oraz „Plosszhy a Jazorko”²⁵. Nie mogę też wykluczyć, że znany z 1524 r. zapis nazwy innej wsi: „Jablona na Plosiech seu alio nomine Swirzczewo appellationum”²⁶ również może pozostawać w związku z pobliskimi *plozami*²⁷.

Nieco inaczej rozumiał *płosę* Kazimierz Tymieniecki, przytaczając łacińskie terminy, z którymi ją zrównywno: *particula, distinctio, divisio, sors* oraz polski *dział*. Uznał też, iż *plosa* stanowiła część niwy, choć czasem była z nią utożsamiana. W ustalaniu jej genezy historyk ten poszedł jeszcze dalej, stwierdzając, że słowo to pozostaje w związku z losowaniem działów „przy wymierzaniu nowych lub rozgraniczaniu starych włók”. W konsekwencji sformułował pogląd, iż „*plos* oznacza dosłownie to, co łaciński *sors*, a więc los”²⁸, na co nie znalazłam uzasadnienia w słownikach etymologicznych i opracowaniach językoznawczych²⁹.

Następna możliwość rozwiązania zagadki *płóz* rysuje się w związku ze znanym w mikrotoponimii północno-wschodniej Polski toponimem *plos, plosa*, którego znaczenie omówił Czesław Łapicz³⁰. Na Białostocczyźnie określenie to oznacza ‘miejsce z czystą, niezarośniętą

wodą na zarośniętym bagnie’. Inne przytoczone przykłady, zwłaszcza północnośląskie, sprowadzają się do znaczenia ‘wolna, zamknięta przestrzeń wodna’, często otoczona trzcinami, bliskiego terminowi *pło* – ‘wodna przestrzeń wolna, nie zarosła’³¹. Tak mogła być początkowo postrzegana *plosa* jako obszar pozbawiony wysokopiennej roślinności, wycięty pod uprawę w lesie. To zaś stoi bardzo blisko topograficznej natury drogi przebiegającej się przez zwartą przestrzeń leśną. Ilustrują to przykłady dróg przebiegających w puszczy na pograniczu mazowiecko-pruskim na mapach Józefa Naronowicza-Narońskiego z poł. XVII w.³² Są to smugi, pasy pozbawione drzew.

Należy również rozważyć, czy *plozy* nie pozostają w związku z rzeczownikiem *plaz, plóz* – ‘zwierzę pętlające, płaz, gad’, ale także ‘stroma, śliska droga, przesmyk’³³ i czasownikami *plazić, plozić* – ‘pełzać’, ‘czołgać się’³⁴, uznawanymi za bohemizmy³⁵, oraz ze słowami *ploz, ploza* – ‘sannica’³⁶, ale i ‘sanie’³⁷. Istnieje też wyraz *plaz* – ‘płaska strona’, np. szabli, miecza, ale także ‘płyta’³⁸, co dobrze koreluje z *płozami* sań i płaską przestrzenią, pasem granicznym. Być może zatem w przypadku terminu *plozy*, powiązanego wprawdzie z apelatywem *plosa*, pod wpływem czasownika *plazić, plozić* i rzeczownika *ploza* doszło do zastąpienia

²⁵ MK 335, 83–83v; I.T. Baranowski, *Spis rycerstwa powiatu Wizkiego i Wąsowskiego, które uczęszczczyło w wyprawie wołoskiej 1497 r.*, Warszawa 1913, nr 168, 379.

²⁶ *Lietuvos Metrika (1522–1530) 4-oji Teismų bylų knyga*, Vilnius 1997, nr 161, s. 140.

²⁷ Także w tym przypadku nie potrafię wyjaśnić zamiany s → z. Na te same trudności natrafiła Wanda Makula-Kosek w ustalaniu etymologii nazwy wsi Płuznica (2). Zob. *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany* (dalej: NMP), t. 8, red. K. Rymut, B. Czapek-Kopciuch, Kraków 2009, s. 554.

²⁸ K. Tymieniecki, *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Poznań 1996 (przedruk z 1921 r.), s. 280–281 [wyd. 1: s. 231–232].

²⁹ Polskim odpowiednikiem łacińskiego *sors* jest *żreb*. Por. Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu. Żreb, wieś, opole*, Wrocław 1971, s. 108–114 i nn.

³⁰ C. Łapicz, *Metodologia badań gwarowej terminologii geograficznej (wybrane zagadnienia)*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 11, 1977, s. 215–219. Por. J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 4, Warszawa 1906, s. 126, 138; A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik*, s. 237. Inaczej określiła ten termin Ewa Wolnicz-Pawłowska, uznając, że jest to „wyodrębniona część jeziora charakteryzująca się dużą głębokością

wody”, co zdecydowanie odbiega od znaczeń przytoczonych w innych pracach toponomastycznych. E. Wolnicz-Pawłowska, *O nazwach wodnych w Polsce*, Warszawa 2013, s. 76–77.

³¹ Por. S. Rospond, *Terminologia topograficzna w nazewnictwie geograficznym*, w: *Opuscula Polono-Slavica*, red. J. Safarewicz i in., Wrocław 1979, s. 306–308.

³² J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Warszawa 1997 (Studia i Materiały z Historii Kartografii, 15), mapy nr 1, 2.

³³ W. Boryś, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Kraków 2005, s. 446.

³⁴ *Słownik staropolski*, t. 6, z. 3 (36), s. 166, 173, 175; *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. 24, red. M.R. Mayenowa, Warszawa 1996, s. 403–404, 437; A. Brückner, *Słownik*, s. 420.

³⁵ M. Basaj, J. Siatkowski, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, [cz. 10], „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 12, 1972, s. 9. Odmiennego zdania był Aleksander Brückner. Zob. A. Brückner, *Słownik*, s. 420.

³⁶ Tamże, s. 422.

³⁷ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 2: L–P, Warszawa 2000, s. 629.

³⁸ A. Brückner, *Słownik*, s. 420.

zgłoski *s* dźwięczną *z*. W tym znaczeniu *plozy* oddawałyby pełzającą, w znaczeniu 'krętą, zygawkowatą, węzowatą, wijącą się linię, wąski pas ziemi', którym czasami prowadzono drogę. Musiały być zatem wystarczająco szerokie. Trudno też przekonująco wyjaśnić powód, dla którego *plozy* mają liczbę mnogą. Może mieć to związek z liczbą mnogą: *plosy* – 'pola' lub z tym, że plozy są pozostawiają podwójny ślad, tak jak koła wozów – koleiny. Nie można też wykluczyć, że miało to związek ze sposobem wyznaczania *plóz*, jednak na tym etapie badań nie sposób tego udowodnić.

Poza wzmianką o drodze na pograniczu mazowiecko-krzyżackim wszystkie pozostałe zapisy odnoszą się do obszaru położonego na powstałej w XV–XVI w. granicy mazowiecko-litewskiej. Tylko w jednym przypadku jednoznacznie połączono *plozy* z działalnością księcia Witolda, co może wskazywać na delimitację z Mazowszem dokonaną przez niego po ostatecznym przejściu władzy nad ziemiami późniejszego Podlasia, ok. 1426 r.³⁹ Istnieje wszakże możliwość, że wykorzystano do tego celu jakąś starszą delimitację, może z poł. XIV w. Wówczas to, w 1358 r. rozgraniczono Mazowsze i Litwę na obszarze między Biebrzą a Narwią⁴⁰. W dokumencie opisującym przebieg tej nowej granicy nie wspomina się o dalszym jej biegu, albowiem ugoda graniczna nie objęła obszaru położonego dalej na południe. Oznaczać to może, że dalszy bieg granicy aż po Bug był wytyczony wcześniej, a później, za księcia Witolda, tylko ją odnowiono i skorygowano.

Konieczność wyznaczenia granicy liniowej na obszarach pogranicznych Mazowsza i Wielkiego Księstwa Litewskiego spowodowana

była zmianą przynależności politycznej części późniejszego Podlasia na przełomie XIV i XV w. oraz rozwojem i zagęszczeniem osadnictwa od pocz. XV w. Tam gdzie do wytyczenia granicy nie można było spożytkować spływu cieków wodnych, najprostszym sposobem było wycinanie na drzewach ciosen. Tak oznaczoną granicę zwano *rabieżą/rubieżą*. Drzewa z ciosnami, nawet gęsto rosnące, można było jednak szybko wyciąć i zatrzeć tym samym bieg granicy. Znacznie pewniejsze było wycięcie w puszczy pasa pozbawionego drzew lub pozostawienie pasa nieużytków pośród uprawianych pól i utrzymywanie go niezarośniętego. Istnienie takiego odlesionego, nieuprawianego pasa stwarzało możliwość poprowadzenia nim drogi, i zapewne to on nazywany był *plozami*. Jak się jednak dowiadujemy, *plozy* można było zaorać i powiększyć w ten sposób obszar posiadanych dóbr, a tym samym przesunąć granicę.

Z przytoczonych zapisów wynika, że *plozy* służyły trwałemu podziałowi przestrzeni. Nazwa miała więc charakter kulturowy, oddający zarówno duchową, jak i materialną sferę działalności ludzkiej. Powinna wobec tego utrwalić się w nazewnictwie terenowym, podobnie jak inne nazwy tego typu. Z nieznanymi powodami tak się jednak nie stało: w opracowaniu współcześnie zanotowanych nazw terenowych północno-wschodniej Polski nie odnajdziemy takiej ani jednej⁴¹. Odnotowano tu natomiast sporo nazw utworzonych od apelatywu *plosa*⁴².

Jedynym śladem *plóz* może być tylko nazwa wsi Plozy (niem. *Plosse, Plohssen*), położonej na lewym brzegu Wałpuszy (lewego dopływu Omulwi, będącej prawym dopływem Narwi), w odległości 3,5 km od Szczytna, przy drodze

³⁹ Por. S. Szybowski, *Przynależność terytorialna ziemi drohickej i powiatu goniądzkiego w końcu XIV i na początku XV w.*, w: *Hortus Imaginum. Studia historyczne dedykowane pamięci profesora Stanisława Mielczarskiego*, red. A. Paner, A. Kłoczyński, K.M. Kowalski, Gdańsk 2005, s. 225–230.

⁴⁰ *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 24.

⁴¹ N. Barszczewska i in., *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, [cz. 1–2], Warszawa 1992. Jedyna nazwa, którą można by było brać pod uwagę, to *Plozek*, odnosząca się do pastwiska i pola we wsi Kojły w gm. Czyże (s. 364), pod warunkiem, że nie jest to nazwa *Plosek* – 'mała plosa'.

⁴² Tamże, s. 363–364.

⁴³ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Pruszech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882, s. 350 [wyd. 2: Olsztyn 2009, s. 298]. Wśród toponomastów nie ma zgody co do etymologii tej nazwy. Hubert Górniczyznał ją za nazwę rodową, utworzoną od nazwy osobowej *Ploza*. H. Górniczyznał, *Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii*, „Kommunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2 (88), 1965, s. 210; NMP, t. 8, s. 551. Rozalia Przybytek przychyliła się natomiast do opinii wyrażonej przez Gustawa Leydinga (*Zarys pradziejów i historii powiatu szczytnieńskiego*, w: *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 146–147), że u podstawy tej nazwy stoi apelatyw *plosa*, czyli działki ziemi, na co autor nie przedstawił żadnego dowodu, a jego wywody etymologiczne były bardzo często chybione.

prowadzącej na południowy wschód. Wieś jest poświadczona od XVI w.⁴³ W XVII w. szlak, przy którym ją założono, prowadził przez wsi Dąbrowy i Dęby do przeprawy przez Pię w Koźle, następnie przez Wysoczyńkę Kolneńską do przeprawy przez Narew w Wiźnie i dalej do Grodna. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że była to właśnie wspomniana na wstępie droga wojenna.

Na obecnym etapie badań *plozy* będące oznaczeniem, znakiem granicznym można interpretować jako pas ziemi pozbawiony roślinności,

a zatem otwartą przestrzeń, smugę. Wykazują one związek etymologiczny ze wszystkimi leksemami przywołanymi w tym opracowaniu. Podstawowym postulatem stawianym w dalszych badaniach jest rozważenie, czy *plozy* jako znak graniczny lub wtórnie jako ‘droga’, ‘droga graniczna’ były terminem używanym wyłącznie na północno-wschodnim Mazowszu i przyległych obszarach zasiedlanych przez Mazowszan. Aby jednak definitywnie rozwiązać ich zagadkę, pożądane jest pozyskanie i przeanalizowanie większej liczby wzmianek źródłowych. ■

Bibliografia

Źródła publikowane

Baranowski I.T., *Spis rycerstwa powiatu Wizkiego i Wąsowskiego, które uczestniczyło w wyprawie włoskiej 1497 r.*, Warszawa 1913.

Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands, t. 3, Hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage, Braunsberg–Leipzig 1874.

Iura Masoviae Terrestria, oprac. J. Sawicki, t. 3, Warszawa 1974.

Literatura przedmiotu

Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 2: L–P, Warszawa 2000.

Barszczewska N. i in., *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, [cz. 1–2], Warszawa 1992.

Basaj M., Siatkowski J., *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bobemizmy*, [cz. 10], „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 12, 1972, s. 5–40.

Boryś W., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Kraków 2005.

Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957 [przedruk z 1927 r.].

Deutsches Wörterbuch, T. 13, Hrsg. V.K. von Bahder, Leipzig 1922.

Długokęcki W., *Południowo-zachodnia granica komornictwa olsztyńskiego w pierwszej połowie XV w.*, w: *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1995 (Gdań-

Lietuvos Metrika (1522–1530) 4-oji Teismų bylų knyga, Vilnius 1997.

Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, wyd. M. Dogiel, Vilnae [1758].

Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza, cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000.

Русская историческая библиотека, т. 20, Петербургъ 1903.

skie *Studia z Dziejów Średniowiecza*, 2), s. 47–56.

Długokęcki W., Kowalczyk E., *Nieznanne opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej*, cz. 1: *Granice komornictwa działdowskiego i nidzickiego*, „Kwartalnik Historyczny”, 110 (1), 2003, s. 29–50, 57–58.

Górniewicz H., *Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2 (88), 1965, s. 197–228.

Hydronimia Wisły, cz. 1: *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*, red. P. Zwoliński, Wrocław 1965.

Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. 4, Warszawa 1906.

Kętrzyński W., *O ludności polskiej w Pruszech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882 [wyd. 2: Olsztyn 2009].

Kiersnowski R., *Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*, „Archeologia Polski”, 5 (2), 1960, s. 257–289.

- Kryński A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, t. 4, Warszawa 1908.
- Leyding G., *Zarys pradziejów i historii powiatu szczycieńskiego*, w: *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 5–226.
- Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, t. 4, Lwów 1858.
- Łapicz C., *Metodologia badań gwarowej terminologii geograficznej (wybrane zagadnienia)*, „Acta Baltico-Slavica”, 11, 1977, s. 211–231.
- Myśliwski G., *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI wieku)*, Warszawa 1999.
- Myśliwski G., *Powstanie i rozwój granicy liniowej na Mazowszu (XII–poł. XVI w.)*, „Kwartalnik Historyczny”, 51 (3), 1994, s. 3–24.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. 8, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, Kraków 2009.
- Podwińska Z., *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu. Żreb, wieś, opole*, Wrocław 1971.
- Rospond S., *Terminologia topograficzna w nazewnictwie geograficznym*, w: *Opuscula Polono-Slavica*, red. J. Safarewicz i in., Wrocław 1979, s. 305–312.
- Saborowski E., *Besiedlung und Nationalitätenverhältnisse des Hauptamtes Ortelsburg (zur Zeit der Herrschaft des Deutschordens)*, „Mitteilungen der literarischen Gesellschaft Masovia”, 30, 1925, s. 97–176.
- Słownik staropolski*, t. 6, z. 3 (36), red. S. Urbańczyk, Wrocław 1971.
- Szeliga J., *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Warszawa 1997 (Studia i Materiały z Historii Kartografii, 15).
- Szybkowski S., *Przynależność terytorialna ziemi drohickej i powiatu goniądzkiego w końcu XIV i na początku XV w.*, w: *Hortus Imaginum. Studia historyczne dedykowane pamięci profesora Stanisława Mielczarskiego*, red. A. Paner, A. Kłoczyński, K.M. Kowalski, Gdańsk 2005, s. 225–238.
- Tymieniecki K., *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Poznań 1996 [przedruk z 1921 r.].
- Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 8: *Podlasie, Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Kórnik 1994.
- Wilkievicz-Wawrzyńczykowa A., *Spory graniczne polsko-litewskie XV–XVII w.*, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego USB”, 1, 1938, s. 93–200.
- Wolff A., Rzetelska-Feleszko E., *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa 1982.
- Wolnicz-Pawłowska E., *O nazwach wodnych w Polsce*, Warszawa 2013. ■

What were the Masovian “płozy”? (Preliminary Remarks)

Summary

15th–16th century German, Latin, Polish and Russian descriptions of northern and eastern borders of Masovia, as well as descriptions of proprietary boundaries of what later became the Podlessian voivodeship, make repeated mention of the term Polish *płozy*. It appears that *płozy* were a type of boundary markers, whose essence was at that time commonly understood; what is more, no linguistic equivalent for *płozy* seemed to exist in Russian, German or Latin.

In the oldest mention of the term (early 15th century), *płozy* appeared as a proper name denoting a Polish equivalent for the German term describing a military road which was trodden by the Teutonic Knights in their expeditions to Lithuania, and probably, too, by Lithuanian forces fighting against the Knights. Significantly, the road ran across forests nearby the Masovian-Teutonic border. It is quite plausible that the traces of the name of the road (*płozy*) have survived in the name of the village of Płozy (German *Plosse*, *Plohßen*), located on the left bank of the river Wałpusza (left tributary of Omulwia, and right of Narew), some 3.5 km from Szczytno, where the frontier Teutonic castle stood, the prosecutor's seat.

The term *płozy* has not been noted in any Polish language dictionary, nor has it appeared

in Polish expert literature on setting borders and boundary markers. In this context, the present article attempts to explain the etymology of the term in reference to several words: *płosa* – meaning ‘farmland, patch of land, belt’; *płos*, *płoso* – ‘site with a pool of clear water on an overgrown swamp’; *plaz*, *plóz* – ‘amphibian, reptile’ and also ‘smooth side’ (e.g. of a sword); the verb *plazić*, *plodzić* – ‘crawl’; and nouns *płoz*, *płozą* – ‘sleigh, sledge’. Moreover, it cannot be ruled out that what also influenced the emergence of the term was the method of determining the boundary lines.

The above-quoted mentioned have allowed us to interpret *płozy* as a boundary marker, a patch of land devoid of trees or shrubs, cut out deep in the forest or set aside as fallow lands. It had to be broad enough to have roads running on it; alternatively, it could be ploughed in order to increase one's acreage of owned lands which however resulted in shifting the boundary line.

Further investigations will aim at determining whether the term *płozy* as a boundary marker and subsequently as a road was used exclusively in Masovia and territories inhabited by Masovians, or whether it was applied also in other regions of Poland. ■

Słowa kluczowe: granica, Mazowsze, *płozy*, onomastyka

Keywords: borders, Mazovia, *płozy*, onomastics

prof. dr hab. Elżbieta Kowalczyk-Heyman – profesor emerytowany Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz członek Zespołu Słownika Historyczno-Geograficznego Mazowsza w Średniowieczu w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Specjalizuje się głównie w średniowiecznych systemach obronnych, kształtowaniu granic, geografii osadnictwa i toponomastyce (e-mail: ekowalczyk@uw.edu.pl)